

הרב אברהם אליהו קפלן זצ"ל

שבעים וחמש שנה לפטירתו (תרפ"ד-תשנ"ט)

חלק א'

שבעים וחמש שנה עברו מאז פטירתו הפתאומית של הרב אברהם אליהו קפלן זצ"ל והוא אך בן ל"ד שנה. ר' אברהם אליהו כיהן כראש ישיבה בביהמ"ד לרבנים מיטודו של הגר"ע הילדסהיימר זצ"ל בברלין, כארבע שנים בלבד. ברם גדולי תורה, שמבוגרים ממנו היו, שיבחוהו בהתבטאויות נפלאות. הגרא"ז מלצר זצ"ל כתב עליו¹:

הורגלנו לראות צדיקים זקנים, או אלה שלפחות כבר עברו רוב שנותיהם. אבל איש גאון וצדיק בימי הנעורים, הוותיו קשה, קשה להימצא. אין אומר ודברים לבאר גם במקצת האבדה הגדולה לכלל ישראל. אילן גדול בעל שרשים מרובים ויחד עם זאת פרח נפלא מרהיב עין. הזקנה והבחרות שמשו בו כאחת בכח נפלא... ספר שלם נחוץ לעשות לזכרון נשמתו.

באזכרה שנערכה בירושלים עשר שנים אחר פטירת ר' אברהם אליהו, אמר הגרא"ה קוק זצ"ל:

...וגדלות המחשבה והתכנית של המנוח ראויה להיות נזכרת לדורות. באדם הגדול הזה נצטברו ונתמזגו כמה מעלות ותכונות בכשרון, ברגש, בזקוק המדות, בסדרנות, במבט פילוסופי, ועל הכל ביראת שמים עמוקה ובשאיפה להשפיע על כל עומק החיים. ולכן יש ויש להזכיר אותו ואת מחשבותיו הנשגבות גם אחרי עידן ועידנים (בעקבות היראה עם רעב).

מי היה איש פלא זה?

¹ "בעקבות היראה", מהד"ב, מוסד הרב קוק, תשמ"ח, עמ' רעג. יש לציין שחרבה מן החומר אשר נדפס ב"בעקבות היראה" יצא לאור לראשונה באחד משני מקומות: בכת"ע "ישורון" בעריכת ד"ר יוסף וולגמוט זצ"ל, שיצא לאור בברלין, או בכת"ע "הנאמן" — ירחון חרדי מוקדש לדוד תעציר" אשר יצא לאור בטלז' שבליטא, ואשר הודפס מחדש לאחרונה (תשנ"ז) ע"י מרכז "זכרון קדושי סולין" ח. ד. 3620, אשדוד, 77135.

ר' אברהם אליהו נקרא על שם אביו, שנפטר — אף הוא בשנת השלושים וארבע לחייו — לפני תולדת בנו. ר' אברהם אליהו האב נדע כי עילוי מרקיב, והיה ידיו של בעל ה"חפץ חיים" זצ"ל (בעקבות היראה, עמ' רס"ט). הגר"ד סולובייצ'יק זצ"ל סיפר שזקנו, הגר"ח זצ"ל אמר:

אין אני מאמין בעילויים ששמש מהלך לפניהם. רק אחד היה יוצא מן הכלל, והוא העילוי מרקיב שלא האריך ימים (בעקבות היראה עמ' רפ"ה).

מסופר שבשנת פטירתו ניגש ר' אברהם אליהו האב לא מיידייו ולחש לו שחשש שלא יוציא שנתו. לשאלת רעו בשל מה חשש זה, אמר לו:

כי חש הוא לעצמו עתידות לא טובות, שנה זו, משום שזה כל עשרת ימי תשובה לא נהחדשו לו שום חידושי תורה. דבר זה כל כך הפליאו עד כי היה בעיניו לסימן רע ויפג לבו. ואכן כך היה, כי באותה שנה מת מיתה חסופה. (הנאמן, אייר-סיון תרפ"ט, עמ' 13).

ר' אברהם אליהו הבן נולד, ובילה את שנות ילדותו, בבית אבי אמו שבקיין, סבר קובנו שבליטא. קטע מיומנו של ר' אברהם אליהו מתר"ב — בהיותו כבן י"ב... מלגל את מעמקי נפשו ואת ניצני המחשבה הנוקבת אשר התפתחו אה"כ:

בשעת עייפות הרוח, — בשעה שהזכרון מודיה את צללי העבר וקור חודר מהם אל הלב, — בשעה שהרעיון, כמו שמש סתיו, מאיר על הערובות של חוות, ומחבדר כנעף על מקום אחד, מאין אונים להתנשא אל על ולעוף קדימה, — בשעות הרעות האלה של עייפות הרוח אני רגיל לצייר לפני, בדמיוני, את אפי הנשגב של האדם. האדם כאילו שמש ילוד בנפשי, מדי זכרי אותו... האדם... עובד לנפשו וחפשי, כמו העולם, פוסע לו שפי — קדימה או מתנשא לו שפי — למעלה! האדם היפה והמרגיז... אבד בין ערבות הציה, יחידו על כוונת ארץ הסטה כמזירות במרחביה שאין לו סוף יחיד, ומעונה בליחשך עי' השאלה המענה את נפשו: — "בשל מה הוא חזי?" — יחידו הוא שואף בעומה — קדימה ולמעלה בדרך הניצחונות על רזי ארץ ושמים. — קדימה ולמעלה... (בעקבות היראה עמ' קנ"ג).

בעת הזיא נישאה אם ר' אברהם אליהו לאיש העיר טלז, ור' אברהם אליהו היה מקירב מאד לאביו החורג, ואף קרא לו "האבי" (בעקבות היראה עמ' ח). משך השנים הבאות למד ר' אברהם אליהו בשיבה שבמקום. בהגיעו לגיל שש עשרה נמשך ר' אברהם אליהו אחר רוח תנועת המוסר, ונסע ללמוד בישיבה שבקלם, מיסודו של הגי' שמחה זיסל זי' זצ"ל². משם הוא עבר ליישיבה המפורסמת שבסלבודקה,

2 ראו לציין ששירו המפורסם ביותר של ר' אברהם אליהו (אשר היה משורר בחסד עליון)

שבראשה עמדו "דער אלטער" הסבא מסלבודקה, הגי' נתן צבי פינקל זצ"ל והגי' משה מרדכי עפשטיין זצ"ל. ר' אברהם אליהו נשאר בסלבודקה שבע שנים, עד שפרוץ מלחמת העולם הראשונה הכריחו להישאר בבית אמו בסלז. בסלבודקה מצא ר' אברהם אליהו את מנחתו ונחלתו. לרגל זים תולדתו העשרים ואחד חרט בזמנו את רישומיו בזמן בואו לסלבודקה לפני ארבע שנים (בעקבות היראה עמ' רמ"ט):

פה חורר הגלגל! פה מתחילים חיים חדשים! — ונעבר אחד, בשוכי מבית המשגית [הסבא], אחרי שמעי דברי כבושים כבירים שחזרו עמוק ללבי, שרפתי בחוקי יד — את כל השירים וכל הכתבים. ניצחון גדול הדגשתי בקרבי בשעה הגדולה הזיא ואיני יודע אם עוד יהיה לי בחיי רגע יפה ונהוד מלא עוז ואמת כמותו!

מני אז מורגשת הטעמה אחרת ברישומותי של ר' אברהם אליהו, הטעמה של שמחה, פעמים אפילו עליזות. ברישומה שרשם זמן קצר אחר בואו לסלבודקה אנו מוצאים את הנקודה העיקרית שבמהלך מחשבותיו:

החרב היחיד חדה המונחת על צווארנו ואינה נותנת אותם להתפשט בקומה זקופה נגד החיים, הטבעות של כרוך היותר כבדות המעיקות על אצבעותינו ומעכבות אותן מהתכנס לאגרוף חזק אחד כלפי אידופה "החצופה" הנלחמת אהנו — הם אותם הרעיונות הגדולים עי' הבליית העולם הזה שהוריש לנו ה"מוסר", מבלי ללמד אותנו מתי להשתמש בהם ומתי לסור לאיך גיסא... בהיפגשנו עם גל קטן של חיים, עם מעצור אחד של העולם הזה, אנו מבטלים אותו מיד כעפרא דארעא, ונסים ממנו בנשימה אחת, מבלי התבונן כלל! מה יש לנו לענות עליה? מה תובע הוא מאתנו, ואם באמת מודים אנתנו לו במקצת או כופרים בכל?... כל עבודתנו לאלפי ישראל אינה אלא מ"דאח" חלשה (לא יראת החטא הגדולה של לוצאטו...). מתששא של רפיון העצבים פן נכשל ח'י' בדבר שאינו הגון... אנו אין לנו אלא... גמגום של מלים: "שמא, שמא, שמא לא טוב כך... פן, פן, לא נאח כך..." ובהו אנו מחויקים אותנו ליראי שמים. אוי לאותה כושה וכלימתו איה הבריאות האכירה של שמליתורה? איה האכירות הבריאה של ההוראה התלמודית שלנו הנוקבת כ"ידין" את ח'יה-י'?

"שפעת תמיז" (בעקבות היראה עמ' קנ"א), אשר מלא יגון נפשי והתלבטויות על תכלית חיי אנוש עלי חלז, חובר על ידו לפני בואו לקלם או בעת שנתו שם, ואין השיר משקף כלל את האישיות מליאת השמחה אשר היה ר' אברהם אליהו אחי בואו לסלבודקה. (ברצוני לציין שהתעם וריאשונה ששמעתי על ר' אברהם אליהו היה מדותי תלמיד בכמה פי בישיבת נתיב מאיר בעיר"ם, וביום אביב אחד הוציא חתי"ם, והיב ר' אברהם כ"ץ ח"י"ם, את הבמה, חושב אותנו על חידשא, ולימד אותנו שיר זה.)

— ומשום כך אנו נעשים לחלשי השכלהניסיוני, לפקפקנים גרידא המעוררים געל נפש, ומשום כך איננו יכולים ליכנס בשיחה עם מאךדחוא, לברר וללבן לפניו את הגיונותינו כמלים חריפות וקצרות, כאשר הסכינו לעשות תכמי התורה בכל דור ודור, וגם אחרי כנוס רב של כוחות הלב והמחשבה אנו מוכשרים לפלוט רק את הפראזה: "רחוקים אתם מן התורה, טובעים אתם בבוץ החיים, על כן לא תבינו אותנו" אבל התורה מה אומרת? "שובו לאשר העמיקו סרה"... התורה יש לה מלים ובאורים גם בעד אלה אשר שכתו כבר את לשון בני האדם...
הוי, עם שפנים, עד מתי יהיו לשפנים? (בעקבות היראה עמ' קנד).

שנותיו של ר' אברהם אליוו בסלבודקה היו מלאי התעלות — והתעמקות. ברשימותיו הוא מטפל בצורה פתוחה וברורה באידיאלים ובאידיאולוגיות, הן של אירופה המודרנית והן של הציונות. הוא מטיל תחת בקרתו מגוון עשיר של הוגי דיעות, מביאליק ועד טולסטוי, ובורר מה לקרב ומה לרחק. הוא עורך לעתים קרובות את חשבון נפשו הפרטי, וכותן עבודתו את בוראו, תוך כדי הערכות נמשכות של חובתו ותכליתו בעולמו. למרות שלקוראים כערכנו ברור הדבר שהשתייך למדרגה העליונה של בני עליה, אלה שניתן לקרואם "בעלי מוסר" באמת, הוא בעצמו מסתפק בכך.

ר' אברהם אליוו היה תלמידו האהוב ביותר של הסבא³. קשר הדוק היה ביניהם, ור' אברהם אליוו הרגיש שהסבא מידע למחשבותיו הכי נסתרות. תוך כדי שיחה מסוימת בשנת תרע"ג העיר הסבא על רוחות הזמן שהטרידו את ר' אברהם אליוו:

מבין אני לרעך... יודע אני מה שאתה צריך לחשוב עתה. תמה אתה על כל אותם הדברים שעומדים ברומו של עולם, כל אותם השאיפות והמגמות והרצונות שעל ידם הולכים ונגרים נחלידים שאין להם סוף מדור לדור וממדינה למדינה, כל אותן המדות המנצחות בקרב החיים — תמה אתה עליהם, איכה נחשבו פה, בד' אמות שלנו, לנבליהרש שאין להם תקנה, לצללים שאין בהם ממש? מבין אני לך, גם אני תמה כמורך, אבל אין תימהון זה מביאני לידי עיוורון האמת היא אמת, אע"פ שיש עליה חולקין ואני לעצמי, לפי הבנתי (לא לפי מעשי) איני רואה בכל הרצונות אלא דמיונות כוזבים בלבד! (בעקבות היראה עמ' קס).

ר' אברהם אליוו כותב על אופן התבטאותו של הסבא:

האמרה האחרונה הזאת יצאה בעוז נפלא, ונדמה היה כאלו גזרה את האויר לגזרים.

3 Reb Yaakov: The Life and Times of HaGaon Rabbi Yaakov Kamenetsky, Mesorah, New York, 1993, p. 85.

ר' אברהם אליוו הבין: התעלות מתמדת הינה עיקר החיים עלי אדמות, ואילו כל נטיה, שאיפה או מטרה אחרת, טפילה היא.
הפרספקטיבה הסלבודקאית שקיבל ר' אברהם אליוו מרבו משתקפת בצורה בולטת בשיחה של הסבא שר' אברהם אליוו רשם לעצמו:

מה הוא האדם החי ומה הוא העולם הזה? — אין לך עשב מלמטה שאין לו מלאך מלמעלה, המכהו ואומר לו: גדל! והאדם מטייל על רבבות עשבים, דורך עליהם במנוחה ובקלות, ועושה עליהם מה שלבו חפץ, ואינו מרגיש כלל כי עומד הוא על במתי החכמה, כי תחת רגליו מוטלים תכליות החיים של מלאכי ה' אשר כל הוויתם הוא רק לגדל עשב אחד קטן... "וכל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה", וגם העשב הפחות הזה לא נברא אלא בשביל האדם, בא וראה מה גדול הוא האדם... כמה צריכה היא נפש האדם להתרומם, בצאתו החוצה ובסקרו בעינו על כל אלה החבורות-החבורות של מלאכ"י צירה, שנבראו רק להנאתו. הלא ימלא או לכו הדרת-קדש ורחשי תודה על כל הכבוד הזה שנעשה לו, על חופת השמים שנשתטחה עליו לגאון ולתפארת, על רצפת הודשא הירוק הרך כמשי, ועל האויר הוך והבהיר המוכן בעדו לנשימתו. איכה יעזי האדם ליכנס לתוך אהליהקדש הזה בנעליו המטונפות ובכגדיו הצואים? איך לא יבוש בלבו להרהר בשעה זו ככל אותם ההבלים הריקים והפוחזים?... כל העולם הזה בכלליו, בפרטיו ובפרטי-פרטיו, זכרון הוא לנו על כל צעד ושעל לדעת את ה', "בכל דרכיך דעהו" (בעקבות היראה, עמ' רכא)⁴.

התעלותו של ר' אברהם אליוו בעבודת בוראו נתלוותה בפיתוח כשרונותיו הכבירים בתחומים אחרים. מסופר שכאשר נשא הג"ר אהרן קוטלר זצ"ל את בתו של הג"ר איסר זלמן מלצר זצ"ל, העביר ר' אהרן "פלפול" מסובך להפליא, אשר עקב היקפו ועומקו נלאו השומעים להבינו. אז קם ר' אברהם אליוו, וחיוך נסוך על שפתיו, וחזר בדייקנות על השיעור — בחרוזים⁵

ר' אברהם אליוו חשב לפעמים שכבר הגיע הזמן לעזוב את סלבודקה, ואף עשה זאת מפעם לפעם, בהרגישו שההדגשה על העבודה המוסרית היתה מדי אינטנסיבית. ברם פעם אחר פעם חזר למקום, ואף כתב:

4 אמיני לאסכולות המוסריות (להוציא ישיבת טלו, עובדא שנעיר עליה בעז"ה בהמשך) הינה תחת-עלמות מן היסודות שבתורה הנסתר שניתן לדון בהן כאשר מתייחסים לדברי חז"ל אלה. וחדגשה הינה על חלק המוסרי, ההשלכה ל"צירוף הבריות" שיש בדברי אגדה אלה. המיוחד שבגישתו הסלבודקאית הינה הכוונת חלקה ל"גדלות האדם" — מן עקרונות היסוד של הסבא.
5 בעקבות היראה, עמ' רעו ורעז. ר' אברהם אליוו היה חנון בכשרון מיוחד בתחום זה. מסופר שכאשר חזרה ישיבת סלבודקה מגלותה בתום מלחמת העולם הראשונה, ואף ר' אברהם אליוו חזר לבקרת, חזר בחרוזים על שיחתו הראשונה של הסבא (Reb Yaakov, שם).

סיני אחד יש לנו בדורנו זה — סלבודקא שמהו וכל הפורש מן הסיני אל יקוה למצוא אחר: יותר נכון, כל הפורש מן ההר נופל בבקעה... (בעקבות היראה, עמ' קצד).

ר' אברהם אליהו בילה את שנות מלחמת העולם הראשונה בטלון, והתעמק בלימודיו ורכש או ידיעות מקיפות בש"ס, בבלי וירושלמי. הוא יצר קשר עם רב העיר וראש ישיבת טלון, הג"ר יוסף ליב בלוך זצ"ל. למרות שר' יוסף ליב וישיבתו הודחו עם תנועת המוסר, שיטת המחשבה והעבודה בטלון התבססה גם על יסודות "עולמם של יודעי ח"ן" — תופעה שהיתה נדירה בעולם הישיבות הליטאיות⁶. וכך כתב הגרי"ל לזכרו של ר' אברהם אליהו:

רבים וכן שלמים יעריכו את אישיותו של אהוב נפשי, גאון צעיר, המנוח רא"א קפלן ז"ל בתור פועל ומשפיע, מורה ומאיר, כפי אשר הספיק להראות במשך ימי חייו הקצרים. אך בלבי עוד חי רגש האהבה וההוקרה, אשר עורר בי תמיד, בהיותו תלמיד בבית מדרשו הגדול ואת אשר רחש לו לבי או אעלה בזה על הגליון.

מצויין היה רא"א קפלן באהבתו לחכמה ובתשוקתו העזה לידיעת התורה והבנתה. כשם שהיה ראשון במעלה כך היה תמיד ראשון בזמן, מקדים ומשכים אל השיעורים והלימודים בהלכה ובאגדה...

אוהב חכמה הוא התרגום של התואר המקובל "פילוסוף", כי מושג שם "חכם" אין לו שיעור, ומיוחד הוא בעיקרו למי שהחכמה שלו, אבל גדול האדם, איש רם המעלה, מסומן בשם אוהב חכמה, ועל מעלה יתירה במדרגת החכמה צריך לעמוד האדם בכדי לשאוף אליה, וסגולות נפשיות נעלות ונשגבות דרושות לו, בכדי לטעום את צוף אמריה ולהרגיש את נועם דבריה. וכן חכמינו ז"ל תאור את גדוליהם בשם "תלמיד חכם" כאשר זאת היא המעלה הנפשית הנכונה לאדם באשר הוא אדם, להיות תלמיד החכמה.

תוארים אלה היה ההולמים לו לאהובי המנוחו הנ"ל (הנאמן הנ"ל, עמ' 3).

לקראת סוף המלחמה, התחיל ר' אברהם אליהו לעסוק בצרכי ציבור והרבצת תורה. הוא השתתף בייסוד תנועת נוער תורנית, "תורה ועז", ותנועה מקבילה לבנות

6 יתכן שנטיה למיסטורין מתגלית בשירו של ר' אברהם אליהו מתר"ף "הארץ" (בעקבות היראה עמ' קפב, רנז). ידוע גם שלר' יוסף ליב היה יחס חיובי לעולם היהדות של אשכנז — יחס שכנראה לא היה לסבא מסלבודקא. מסופר שהסבא אכן התנגד לתכניתו של ר' אברהם אליהו לעבור לברלין. יש מקום להשערה שר' יוסף ליב היה זה שעודד אותו בצעד זה. אולי גישה חיובית זאת נעוצה בשנות מגע עם התרבות היהודית שבגרמניה משך הכיבוש בימי המלחמה. ואולי גם את הפעילות נוסח חרידי אשכנז של ר' אברהם אליהו לקראת סוף המלחמה יש לזקוף על חשבון זה.

"אגודת בנות ישראל"⁷. בתום שנות המלחמה, בשנת תרע"ט, העניקה ממשלת ליטא העצמאית אוטונומיה לתושבים היהודים. התנועה שר' אברהם אליהו עזר להקים גדלה עד שנחיתה הסתדרות עם שלוחות בכל רחבי ליטא, ונקראה בשם "צעירי ישראל"⁸. ר' אברהם אליהו ייצג את התנועה בוועד הלאומי של יהודי ליטא, והיה אחד מן היושבים בראש מחלקת החינוכית. כרם ר' אברהם אליהו התלבט לגבי התעסקותו בצרכי הציבור, וכתב על זה:

אולם מתוך כל ריבוייהעבודה הוזה תשמע נפשי קול מדבר: "התורה מה תהא עליה? תורה זו שעמלת עליה כל ימי נעורים, שבזכות לה את כל הגיגך ושנעשתה לך למקור חיים וענג — האם תעזבנה עתה ונטשתה? זו תורה זו שכרה?!"... אמנם אמת, נכון הדבר, כי גם עבודה זו שבקורסין תחילתה תורה וסופה תורה תחילתה מתתורה לצעירים העומדים על מפתן ביתיהחיים וסופה מתתורה לילדים שילמדו מפייהם בימים יבואו — אבל סוף סוף אין כאן מקום לכל אותו המקצוע הרחב והנאור, הכביר והנשגב, אשר נקרא לו "לומדות", אותו הטיוול הנהדר בסירת מחשבתי על גלי ים התלמוד... במקום פנטסיה להיות ראש בית-מדרש למורים, הלא תוכל לשמש לפני ברעיוני הפנטסיה להיות ראש ישיבה (בעקבות היראה עמ' רא).

התקופה האחרונה בחייו ר' אברהם אליהו התחילה בשנת תר"ף. בשנה היא נשא אשה בת משפחה מיוחסת מטלון, והזמן לשמש ר"מ בביהמ"ד לרבנים מיסודו של הגר"ע הילדסהיימר זצ"ל בברלין (ה"סמינר"). תכונתו הנפלאה של ר' אברהם אליהו ללמוד מכל אדם הועילה לו לקלוט תוך זמן קצר את דרכו של ראש הישיבה של הסמינר, הג"ר דוד צבי הופמן זצ"ל ה"מלמד להועיל" (בעקבות היראה עמ' רעו), ולאחר פטירתו של הגרדצ"ה היה ר' אברהם אליהו ראש עורכי תשובותיו

7 דודתיזקנתי, מרת לאה הולצברג שתחי', היתה תלמידה של ר' אברהם אליהו בטלון בתקופה הזאת, ולהבחלת, אחיה, סבי תרה"ג ר' דב יהודה שחט זצ"ל אף הוא היה מן המושפעים מר' אברהם אליהו (סבי היה גם ידיד נפש של אחיו של ר' אברהם אליהו, בן אמו מזווג שני, הרב יצחק אליעזר רבינוביץ זצ"ל הי"ד, שנספה בחורבן טלון בתש"א). שמעתי מדודתי שבעקבות השפעתו של ר' אברהם אליהו נסע סבי מאוחר יותר לאוניברסיטה בלייפציג. נפלא היה לראות, בשיתות עם דודתי, איזו התלהבות עורר זיכרונו של ר' אברהם אליהו אחרי למעלה משבעים שנה.

8 ר' אברהם אליהו אף כתב המגוון לתנועה, אשר מתחיל: אחים לעבודת כולנו יחידיו / נעבדה, נעמלה, נכונת לדור / דור בריא ורענן, דור על מעבדיו / תחית תורתנו לו שמש אור / דור חי בתורה, דור חי ביהדות / דור בני עם תפשי, חפשי מכל עבדות / דור בני עם קדוש, עם עובד השם / נעבדה, נכונה לחיים ההם! (בעקבות היראה עמ' קפא).

תחית ושני של השיר מתמקד בארץ ישראל ובלשון הקודש. ר' אברהם אליהו אהב את אח"י בכל נפשו, וכותב לעתים קרובות על שאימותיו לעלות ולפעול בארץ. אי אפשר להימלט מן המחשבת שמטרת המגוון זה היתה לשמש תחליף ל"התקוה".

לדפוס. ר' אברהם אליהו החל לשמש כתובת לשאלות בענייני הלכה מכל רחבי גרמניה, וכאשר נפטר גרדצ'ה בתרפ"ב, נתמנה ר' אברהם אליהו לראש ישיבת הסמינר. כראש המוסד התורני החשוב ביותר בגרמניה, נעשה ר' אברהם אליהו אחד מן הכותבים והמנהיגים הגדולים שבמדינה.

ר' אברהם אליהו היה הראשון שהביא את הדרך הליטאית והמחשבה הלמדנית המעמיקה לאשכנז — מדינה שעד אז היתה הרבה יותר קרובה לדרך ההונגרית. שנתיים אחר בואו לברלין כתב ר' אברהם אליהו:

...כי תחת אשר בראשית עבודתי הייתי אומר לנפשי, כי שיעור של טלוז אינו יכול להיאמר בברלין, אני יכול עכשיו לומר לי, כי שיעור של ברלין יכול להיאמר בטלוז" (בעקבות היראה עמ' רד).

אחד מהישגיו הגדולים היתה השפעתו על תלמידיו להמשיך את לימודיהם בישיבות ליטא⁹. ברם על כל מה שפעל ר' אברהם אליהו עלתה הצלחתו בהבאת תורת המוסר ליהודי אירופה המערבית. היסוד להצלחתו היתה התנהגותו, שהייתה למופת, ואופיו, שעבר צירוף אחר צירוף. על יסודות אלה סללו שיחותיו המוסריות את הדרך עבור תלמידיו להשלים את המישורים הרוחניים והנפשיים שבהם. על השיחות האלו כתב אחד השומעים שהן:

הציתו לבות ברקי אור רעיונות, נגוהות הציפו ראשים, רטט מזכך תקף את כל ההוויה... בוקע אור יקרות מסכיב, משתלט ענג מסכיב, בפנים ולפני ולפנים... נכספת וגם כלה הנפש לשמע כן יותר ויותר דבריו של הרב. תרעפנה נא אמרות החן, ירבו נא זרזיפי האורה, יימשך נא, ישגא נא שטף צוף אמרי קשט סלה, סלה... בוקע ועולה תוקף וסוחף רצון אדיר, תשוקה כבירה להטיב ולהיטיב, לעלות ולהעלות, ער להיות, טהור להיות בכל הליכות האדם, להימסר לגמרי לנגהות קדושתה של תורה ובה לעשות חיל... (בעקבות היראה עמ' רצד).

עבודתו האישית היתה לשם דבר, וכך כתבו:

מי שלא שמעהו קורא כליל הפסח את ההלל באכסטיזה של מעלה ונבועימה אשר יצר לעצמו עוד בימי ילדותו — לא ראה חיי יהודי בדורנו. מי שלא

שמעתי מבנו יבלח"א, ר' צבי קפלן נר"ו מעיה"ק ירושלים ת"ז, וע"י במאמרו של הגר"י סרנא זצ"ל ב"דברי תלמוד" ח"א (מוסד הרב קוק, תשי"ח) עמ' ז, שהופיע לראשונה כמכתב ב"הנאמן" הנ"ל, וגם ב"הקדמת העורך", ר' צבי קפלן, שם, עמ' יב. יש לציין באכזבה שלמרות ש"בעקבות היראה" נדפס הלוך וחזור במהדורות מתודרות, הרי ש"דברי תלמוד", ספר של ב' כרכים המכיל את כתביו של ר' אברהם אליהו בתלמוד ובהלכה (ואשר בעו"ה נייחד עליו את הדיבור בחלק ב' של מאמר זה) כבר אול מן השוק מזמן, וא"א להשיג את הספר. אמנם מאמרו של ר' אברהם אליהו על עריכת פירוש חדש לשי"ס (בלי הנספחות), אשר נזכיר בהמשך, נדפס ב"הנאמן" הנ"ל.

ראהו רוקד רקוד הרבי מקוצק בשמחת החג — לא ראה שמחת יהודי בדורנו, היה והחיה (בעקבות היראה עמ' רצז).

ר' אברהם אליהו לא נטש לרגע את הרצון להתעלות. רשימותיו מתקופת היותו בברלין מלאים ביקורת עצמית והתחננות בפני ה' לעזרה בהשתלמות (ע"י בעקבות היראה עמ' קסה-קסז) הוא נהג כל שנה לתזור לימים הנוראים לסלבודקה, לשאוב ממקורות עבודתו. הסבא סידר שבתקופות אלה יתאכסן ר' אברהם אליהו יחד עם תלמיד צעיר בימים ההם — הגר"י הוטנר זצ"ל. (כך שמעתי מאת תלמידו של הגר"י, יבלח"א, הרב ר' מתתיהו גרינבלט נר"ו מק"ק מונסי שבניו יורק).

השפעתו המוסרית של ר' אברהם אליהו לא הצטמצמה לכותלי בית מדרש הסמינר. רוחו של ר' אברהם אליהו היתה מהכותות שדחפו את ד"ר נתן בירנבוים זצ"ל ומקורביו מכל רחבי הגלות האירופאית — מערבית, מזרחית, ואף מארץ ישראל, לייסד את תנועת "העולים", לפעול עבור התעלות בסגנון המוסרי האופייני בכל תחומי החיים, הפרטיים והציבוריים ("דעת, תפארת, רחמים") של האומה הישראלית¹⁰. בקול קורא שהתפרסם בביטאון אגודת ישראל בגרמניה וב"הנאמן" בשנת תרפ"ח (טבת, עמ' 2) מטעם "העולים" נאמר:

פה עלינו להזכיר שם איש אחד שלדאכוננו כבר נפטר והלך מאתנו: הרב ר' אברהם אליהו קפלן ז"ל היה בתוך אלה שהתחילו להתרכז תחת רעיון ה"עולים" לפני איזה שנים שבא על החתום גם על הקול קורא הנוכחי. בוודאי היה שמו כתוב על הקול קורא הזה והיה משתתף בעבודתנו גם עתה לעזר ולהועיל, אם היה עוד בחיים.

ר' אברהם אליהו נפטר בצורה פתאומית¹¹, ביום ט"ז לחודש אייר שנת תרפ"ד. על מצבתו נחרטו בין השאר מלים אלה:

10 ע"י במאמרו של כותב זה: "Der Aufstieg: Dr. Nathan Birnbaum Zt"l, Ascent and Agudah", The Jewish Observer, New York, May 1997.

11 שמעתי מדודי זקני, ר' יוסף דב הלוי הולצברג נר"ו מעיה"ק ירושלים ת"ז, שהן ר' אברהם אליהו הבן, והן ר' אברהם אליהו האב, העילוי מרקוב, נפטרו משטף דם פתאומי במות, בהיותם שקועים במחשבה בלימוד. (משפחת דודי, ובפרט אביו, ד"ר רפאל יצחק הלוי צעיון זצ"ל, שלפני עלותו ארצה עמד בראש המערכת החינוכית "יבנה" שבטלוז — ואשר דבריו לזכרו של ר' אברהם אליהו מופיעים בהנאמן הנ"ל עמ' 30-32) — היו מקורבים מאוד למשפחת ר' אברהם אליהו, ואף לאלמנתו ובנו שעלו ארצה אחרי פטירתו). כנראה חשש ר' אברהם אליהו שלא יאריך ימים, שחרי מיום הולדת בנו התחיל לכתוב יומן בשם "למען יהיה עמו כאשר יגדל", וזוהי קטע ממנו:

סודן של ישראל, זה העיקר. ימי העולם הזה לא כל כך ששטים הם, רבים סודותיהם. כל ומטת ארון שונעם, אבל מי שאינו שומע ממשמע שאינו מטת ארון... והמטת ארון ישמע את רינת הסודות תחלית מעולם ועד עולם דרך העולם הזה, ותנה חיא ספוגה כולת בסודן של ישראל... (הנאמן הנ"ל, עמ' 21).

שר התורה, אדיר האמונה, אביר התבונה ועצם זמירות. אוחב לרעוה כמותו ותביב לכל רואהו, לתלמידיו אז ונפשם בו קשורה. בוחה הרקיע הזהיר מורה ומערב. שקעה תמה בלב זומה.

אורי פסירתו הפתאומית של ר' אברהם אליהו חופיע הספד מועזע בכתב העת "ישורון"¹².

מעולם לא נראה בברלין חזיון זומה של קינה כזאת שנשמעה בעת שהבא ר' אברהם אליהו קפלו למונות עולמים. ההתבטאויות של יגון קודר, הבכיות הממושכות, של יהודי מערב אירופה אשר הורגלו בריסון רגשותיהם, לא די להסביר אותם כתגובה למאורע הטריג של אב צעיר שנקרע ממשפתו ושל קריירה מבטיחה שנגדעה. היה כזה הרבה יותר. ממעמקי התיזהכרה בקעה חחושה אשר שברה בכחה הכביר כל צורה מקובלת של התנוונות. החושה שאמרה לנו שמוות זאת הכחה את כולנו והביאה לסוף הרושם הקדוש אשר שיכנע את כולנו, כי זה האיש היה המיועד להביא לידי תחיית היהדות כגדמנית.

ב. עולם מחשבתו

הדוגמא שהאירה את דרכו של ר' אברהם אליהו היחה מן הגי'ר "ישראל סלנטר זצ"ל, מחולל תנועת המוסר — אישיותו ודרכו. לפי ר' אברהם אליהו, יש להגדיר "מנהיג בישראל" ע"פ הבטה אל ר' ישראל:

שום "מרכיז", שום "יעד הפועל", ואפילו "מועצת גדולי התורה" ר' כנסיה גדולה" בכבודו ובעצמו, לא יעצרו כח כלם יחד לקנות להם בלב העם אותה חשיבות ואותו כבוד שהוא רוחש לתלמידותכם גדול בשעה שהוא נגלה לו, לא בתור באיכותה של מפלגה ללמד פוליטיקה לרבים כי אם בתור צנעו יושב-אהל הלומד תורה בינו לבין עצמו ומוסר מה שלמד לתלמידו בית מדרשו, מורה דרך בנחת לבני קהילתו, ובין כך וכך נקנה לו שמיטוב בכל

12 ראה הרבום החסיד בספר Samson Raphael "Three Generations: The Influence of Jewish Post Publications, London, 1958, Hirsch on Jewish Life and Thought, p. 77.

בספר זה מאת דיון רביב יצחק גרינמלד זצ"ל, מעמ 74 והלאה ישנו חומר ביוגרפי חשוב על ר' אברהם אליהו ועל ממלא מקומו, חברו מפלברדקא, הגריי' ויניבא זצ"ל, בעל ה"שישידי אשי" בספריו של הגריי' "לפיקים" (בלגוויי, הרצ"ו) עמ' קנה, מופיע הספדו על ר' אברהם אליהו.

המוצות ישראל על שם תורתו, ידאחו ותכמתו... די לכך לזכור את שמו של ר' ישראל סלנטר ז"ל בכדי להסכים אל האמור (בעקבות היראה עמ' קא). מנהיג אמיתי — ממשוך ר' אברהם אליהו, חולך בעקבות ר' ישראל, משלים את עצמו, ועייז משפיע אף על אחרים. ובכן, הרבה ממאמרו עוסקים בכירוד ויישום גישת ר' ישראל לנושא הנידון. וכך כותב ר' ישראל במאמרו הנפלא "שני דרכים" על התבליים שבין חסידות חב"ד של האדמו"ר מוה"ש זצ"ל מליובאביטש והגישה המסרית של ר' ישראל:

המוסר אינו חולק על החסידות. לעתים קרובות, רווח הוא גם נחת ממנה. ביחוד, מן החוסן-היהודית שלה, היכולת שלא להתבטל בפני הסביבה; או מן גלוי הלב שבין אדם לחבירו, המרכז את הנימוסיות החיצונית-השוטה, האירופאית; או מן הנכונות להתמסר למען מטרה נעלה, ולוותר לשמה, בקלות כ"כ, על הרגלי-חיים נוחים; או מן רוח העושים במצוות ובמעשים טובים, אשר לא תפסק ולא תיבול עד זקנה ושיבה; ועוד מלות כגון אלה, אך כפי שנאמר כבר לעיל, "יש לו גם בקורת" עליה. והביקורת גדולה היא: רואה הוא את החסידות כחיצינית יותר מדי, כרעיונית-מופשטת יותר מדי. יותר ממה שיש לו לחסיד מן החסידות — הריוה משלה את נפשו כי יש לו ממנה. אכן, החסידות עצמה יש לה עסק במחשבות עמוקות ובמעשים גדולים, אך בנוגע למהותו של החסיד, הריוה נשאר ועומדת בחזק. חודרת היא אמנם אל תריתוכם של כעיונית-החורה הגדולות ביותר, שבין כורא לנברא, ושכין הנבראים לבין עצמם, אך פחות מדי חודרת היא אל תוך ה"אני" של האדם, וסימן לדבר: החסיד מטיב לבקר את זולתו, אך את עצמו — מעט מאד. החסיד הממוצע משלה את נפשו, דרך משל, כי ניגון שהוא מנגן הריוה דבר היוצא מן הלב, וכי הדביקות שהוא שרוי בה מקורה בנשמה, אף כי יתכן מאד, שאינם אלא מצבי רוח בני-חלוף, ואין להם שייכות לעיקר מהותו.¹³

ודאי שאין להרוץ משפט בנקל על דברים כגון אלה. לא נוכל לומר לחסיד — ואפילו לפשוט שבפשוטים — בעת היותו שרוי בדביקות, שאינו אמתי דין, אבל אותה "תביעה עצמית" מתמדת, אותה מחשבה: "יתכן שאני משלה את נפשי", אותה מחשבה מתמדת "על אודות עצמו", המחשבה המתעוררת עם כל פרט בריערך בנהגת החיים: כלום לא נסיתי כאן מן הדרך הישרה?

— כל הנכלל באותו רעיון שתנאי קודם ל"שייחית ה' לנגדי תמיד", כל זה מצוי במוסר, יותר מאשר בחסידות (אם לא נהא מחמירים יותר מדי, ולא

13 יש להדגיש שלא היחה חונת ר' אברהם אליהו לשלול את כוחו של עולם הניגון כאמצעי לדבקות בה — מי לנו גדול בתחום זה מר' אברהם אליהו עצמו? (ע"י בעקבות היראה עמ' רטו-רטז).

נאמר, כי בחסידות שבימינו — כמעט שאין זה מצוי כלל). הבעש"ט ז"ל ותלמידיו, ודאי שידעו מזה, ואף דברו על זה — אך בהמשך הזמן, נשתקע הדבר אטאט... (בעקבות היראה עמ' כב) 14.

ר' אברהם אליהו ממשיך להביא דוגמאות של ביקורתו העצמית על כל צעד ושעל של ר' ישראל. ר' ישראל היה שוקל כל פעולה, להבחין שמא יש בה שמץ פסול זה אשר קוראים אותו חכמי המוסר "נגיעה". נכספה נפשו של ר' אברהם אליהו להביא את המוסר של ר' ישראל לאירופה המערבית (יעד שהציב ר' ישראל עצמו שנים לפני כן — עי' בעקבות היראה עמ' קכ). אחד מחידושיו של ר' ישראל היה הרעיון של "בית המוסר", מקום מיוחד ומוקדש אך ורק להתעלות מעל שאונו ובלבולו של חיי יום יום, ותוך כדי השתקעות בספרות המוסרית, לבקר האדם את עצמו ואת התנהגותו, ולערוך חשבון נפשו לעומת חובו בעולמו. ר' אברהם אליהו האמין שיותר מכל הרצאה בע"פ או מאמר בכתב, טמונה יכולת האדם להגיע לנככי לבבו — למרות המהומות הנוראות שחיי הכרכים של המערב גורמים לנפשו — במפלט אל בית המוסר, מקום ליחידים המבקשים את ה' ללכת ולחזק את עצמם ואת הנלווים עמהם בביקושם, ע"י השקטת הרוח, התבוננות וחשבון נפש (בעקבות היראה עמ' קכא).

אכן, ראה ר' אברהם אליהו את המוסר כאמת המדידה של כל תופעות וענייני תבל. יש לקחת לדוגמא את השקפתו של ר' אברהם אליהו "על חכמת ישראל וחכמת האומות" (בעקבות היראה עמ' כז-לא, ובפרט עמ' כח). ר' אברהם אליהו ניגש לכרך את הנושע ע"י הצגת ארבעה כללים הלכתיים המגדירים את היחס שבין לימודי קודש ולימודי חול:

- א. תלמוד תורה חייב להיות עיקר עיסוקו של אדם, לא ענין צדדי.
- ב. לימודו הרגיל והאינטנסיבי של אדם יתמקד ברכישת ידיעות תורניות (ר' אברהם אליהו הכיר בצורך לרכוש הקדמות חיוניות מסוימות כדי להבין את חכמות האומות — ברם לא טיפל בהקצבת זמן ומשאבים לצורך זה).
- ג. אין להגדיר מושגים תורניים ע"פ מושגים העולים מן חכמות האומות 15.

14 במקום אחר ציין ר' אברהם אליהו שמיסדי החסידות ידעו היטב ואף הורו לשומעי לקחם שנחזק לכל עובד ה' ביקורת עצמית נוסח תנועת המוסר, — אך ברבות העתים נשכח צורך זה (בעקבות היראה עמ' קלו).

15 ז"א שאין לערבב או לזנוג את התחומין. (מעניין לציין שמסופר, ששנים ספורות אחרי כן, עת ביקשו ראשי ישיבת ר' יצחק אלחנן שבניו יורק למנות את הג"ר שמעון שקאפ זצ"ל — אף הוא טלזאי — לראש הישיבה, הוא נעתר לבקשתם — ואף שימש במשרה זאת ששה חודשים — בתנאי שלימודי הקודש והחול יתקיימו בבניינים נפרדים. יש מקום להשוות גישות אלה לגישת בנו וממלא מקומו של ר' יוסף ליב, הג"ר אברהם יצחק בלוך הי"ד, אשר ביטא בתשובתו בענין לימוד לימודי חול שהביא ד"ר יהודה לוי גר"ו בספרו "שערי תלמוד תורה", אבל אכ"מ). במאמר בקורת על "יסודי המשפט העברי" של גולק (בעקבות היראה עמ' סז-עד) מכיר ר' אברהם אליהו בערך רכישת "...סכום הידיעות הלשוניות וההיסטוריות וכו', הנצרכות

ד. אסור לאדם שיאמר:

כבר גמרתי אותה [תורה], אלך ואלמד חכמת האומות בלעדיה... מעניין הוא לראות ביאורו של רש"י הירש ז"ל, המתאים לפסק זה: שלא להיפטר מתוכן — אשר גם בעסקנו בענפי מדע אחרים — לא נזניח לעולם את יסוד התורה ומטרתה, ולזון לבדן תהא עבודת הרוח שלנו מוקדשת, ומאלה — אינך רשאי ליפטר מתוכן.

ר' אברהם אליהו המשיך לומר שרצונו של האדם לדעת הכל ולהגדיר את הכל — הן את החול והן את הקודש — הוא יסוד חכמות האומות. לעומת זאת גישת חכמת ישראל דורשת את ההכרה שאין ביכולתנו לדעת ולהבין את הכל. הרי שלמרות הרצון של בני אדם לגלות ולהשיג את סודות העבר עתיק היומין, העתיד הרחוק, את האטום הזעיר, את חלל השמים, ועל כלנה, את ה"למה" שמאחורי כל פרטי הבריאה, שאלות אלה לעולם לא תיפתרנה. הגישה המדעית, סוף סוף מוגבלת היא.

שונה היא חכמת ישראל. לר' אברהם אליהו, חכמת ישראל הינה שאיפתו של העובד לעבוד את ה' בשלמות מחד גיסא: "ישמח לב מבקשי ה'". מאידך: "אין שמחה כהתרת הספיקות". אם, כאמור, נמנע מאתנו למצוא את כל התשובות שנבקש, כיצד נשמח? כמענה על כל גילו לנו חז"ל (שבת לא ע"ב) שיש חכמה אמיתית אחת בלבד: "ראשית חכמה יראת ה'" ו"תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים". בין הראשית לתכלית: ההלכה והמצוות — והכל למען התקרב לה. טוענת הנצרות שהמדע והפילוסופיה חכמות שכליות המה, ואילו יראת האלקים הינה ענין של רצון גרידא — אם רק ירצה האדם לירא, ייראו היהדות חולקת על כך — ובחריפות. יראת ה' הינה עבודה ממושכת הדורשת חכמה, אשר על האדם לשאוף להשיג ולהתגדל בה. ראשיתה מוסר, המשכה הלכה, וסופה תשובה ומעשים טובים. אז באות התשובות לשאלות המעיקות — מאליהן:

מה רבות הן השאלות אשר תיפתרנה — ע"י שלא יפתרון! כעבור איאילו שנים, מופתעים מן העובדא כי השאלה אינה קיימת עוד (בעקבות היראה עמ' ל). (ר' אברהם אליהו הביא פתגם זה מפילוסוף צרפתי ידוע, רנן).

וזהו כוונת חז"ל (עי' סוטה יד, א) בדברם על הפסוק (דברים יג): "אחרי ה' אלקיכם תלכו": "מה הוא רחום אף אתה רחום וכו'". הדביקות בה"ת המתבטאת בצירופן של מידות האדם והתמסרותו להשגתו וביצועו של רצון ה' — "דביקות" זאת הינה ה"טוב" אשר ב"מעשים טובים" אשר המה תכלית החכמה. כאשר נשיג חכמת ישראל על בוריה, התשובות תהיינה מונחות בדביקות אשר השגנו. [מעין יסוד זה הוא גם הפסוק "טעמו וראו כי טוב ה'"]:

לליבון יפה... (שם עמ' עז), אבל איננו מגדיר איך יגיע האדם לאיזון נכון של התעסקות בכל התחומים השונים למיניהם.

